



You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Miejsce i rola śródziemnomorza w przestrzeni kulturalnej Chorwatów

Author: Leszek Małczak

Citation style: Małczak Leszek. (2001). Miejsce i rola śródziemnomorza w przestrzeni kulturalnej Chorwatów. W: E. Tokarz (red.), "Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku : język - tradycja - kultura" (S. 63-69). Katowice : "Śląsk"



Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).



UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH



Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego



Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

MIEJSCE I ROLA ŚRÓDZIEMNOMORZA W PRZESTRZENI KULTURALNEJ CHORWATÓW

Koniec XX wieku to dla całej Słowiańszczyzny czas głębokich i strukturalnych zmian. Na tle ogólnego procesu transformacji ustrojowej i gospodarczej, a ostatnio towarzyszy mu „wyścig” poszczególnych krajów słowiańskich o stanie się członkami Unii Europejskiej, sytuacja w jakiej znalazła się Chorwacja wydaje się szczególna. Istota, ciężar i skala zmian, które ją objęły stanowi moment przełomowy w nowożytnej historii tego kraju¹. Dzieje się tak między innymi za sprawą podjęcia na nowo przez elity umysłowe kwestii tożsamości kulturowej Chorwatów. Jest to element ogólnego zjawiska, które moglibyśmy określić jako rodzaj powtórnego odrodzenia narodowego. Polega ono na definiowaniu (po)nowoczesnego pojęcia własnej tożsamości narodowej, kodyfikacji języka i reorientacji kulturowej.

Jak dotąd filolodzy najczęściej miejsca i uwagi poświęcają zmianom dokonywanym „na języku”. Nowe tendencje lingwistyczne są bardzo agresywne i szybko znajdują zastosowanie w praktyce, zwłaszcza w języku pisanim. Zmiany jakie zachodzą w modelu orientacji kulturowej Chorwatów, przedmiot naszej refleksji, pozostają w cieniu tych pierwszych. Zapewne dlatego, że z jednej strony ich intensywność jest dużo mniejsza, z drugiej zaś stosunek samych Chorwatów do tej sprawy daleki jest od jednoznaczności.

Przestrzeń kulturalną Chorwacji wyznacza dialogiczne zderzenie trzech kręgów kulturowych: śródziemnomorskiego, środkowoeuropejskiego i bałkańskiego. Analogicznie możemy powiedzieć o trzech jej częściach: adriatyckiej, panońskiej i dynarskiej. Chorwacja dzięki swojemu położeniu należy do krajów basenu Morza Śródziemnego. Trudno więc rozpatrywać na jej przykładzie fenomen śródziemnomorza w kontekście całej Słowiańszczyzny, gdyż inne kraje słowiańskie albo w ogóle nie miały bezpośredniej styczności z cywilizacją śródziemnomorską, albo kontakt ten był ograniczony i sprowadzał się w ich przypadku do roli odbiorców i spadkobierców kultury i cywilizacji śródziemnomorskiej. J. Rapacka komentując włoskiego slawistę R. Picchio, który podzielił Słowiańszczyznę na dwa kręgi:

Slavia orthodoxa i *Slavia romana*, pisała: „Chorwacka kultura nadadriatycka powinna stanowić trzeci krąg: jest to *Slavia mediterranea*”². Miała ona wówczas na myśli stosunkowo niewielki obszar dalmatyńskich miast (Split, Zadar, Šibenik), wysp (Hvar) oraz Dubrownika, które stworzyły znakomitą literaturę i kulturę Renesansu i Baroku. Trzeba w tym miejscu podkreślić, że niegdysiejsze centrum kulturalne, a wcześniej przez pewien, krótki czas, polityczne ziem chorwackich znajdowało się właśnie w części śródziemnomorskiej. Rolę kulturalnego i politycznego centrum przejęła Chorwacja północna-kontynentalna w efekcie procesu zapoczątkowanego w XVII wieku, a przypieczętowanego dwa stulecia później przez związane z ruchem iliryskim chorwackie odrodzenie narodowe.

Chorwackie prowincje adriatyckie brały czynny udział w kształtowaniu tradycji śródziemnomorskiej. Najbardziej kreatywni i aktywni są Chorwaci w okresie od XI do XVI wieku. Później wybrzeże traci swoją dynamikę wraz z powolnym upadkiem całego śródziemnomorza, które wskutek wzrostu znaczenia atlantyckich szlaków, jak również za sprawą ekspansji Turków ze wschodu na zachód przestaje odgrywać rolę centrum Starego Kontynentu. Literatura jest tu tylko jedną z wielu dziedzin tego ogromnego bogactwa, a dalmatyńscy i dubrowniccy filozofowie (Frane Petrić), rzeźbiarze (Ivan Meštrović), malarze (Vlaho Bukovac), architekci (Juraj Dalmatinac), ludzie nauki (Ruđer Bošković) są bardziej znani poza Słowiańszczyzną aniżeli Marin Držić, Marko Marulić, Ivan Gundulić, Petar Hektorović, Hanibal Lucić – by wymienić najważniejszych przedstawicieli starochorwackiej literatury nadadriatyckiej.

Śródziemnomorze (*Mediterran*) było początkowo nazwą geograficzną. Z czasem, zwłaszcza w krajach położonych w basenie Morza Śródziemnego, stało się pojęciem wykorzystywanym we wszystkich dziedzinach humanistyki. Wystarczy sięgnąć po jakikolwiek chorwacki tekst krytyczno-, historyczno-, estetyczno- a nawet teoretycznoliteracki, a przekonamy się, że każda z tych dyscyplin posiłkuje się w swoim dyskursie kategorią *śródziemnomorza*³. Chorwaci nie są w tym odosobnieni. W każdym kraju śródziemnomorskim napotkamy na użycie tego terminu w funkcji eksplikacyjnej. Czyni to chociażby Jean-Paul Sartre w *Komentarzu do „Obcego” Camusa*: „[...] tok jego rozumowania, jasność myśli, profil jego eseistycznego stylu oraz pewnego rodzaju ponurość solarna, uporządkowana, uroczysta i pełna rozpaczy, zapowiadają klasyka, człowieka kultury śródziemnomorskiej”⁴. Sam Camus uważał, że **myślenie śródziemnomorskie** może stanowić klucz do pełnej egzystencji, odnalezienia przez człowieka właściwej miary w obrębie jego możliwości. Myślenie śródziemnomorskie zaś symbolizowały u niego pejzaż Morza Śródziemnego, w którym równoważą się sprzeczności słońca i morza, światła i cienia, oraz zrodzona tam myśl grecka⁵. Trudno jednak o precyzyjną definicję tego wieloznacznego pojęcia. Różnorodne wydawnictwa encyklopedyczne i słownikowe ograniczają się do geograficznego znaczenia terminu, nie uwzględniając jego bogatej semantyki kulturowej. Ogólne stwierdzenia typu: kultura śródziemnomorska, tradycje śródziemnomorskie czy najbardziej frapujące i zagadkowe śródziemnomorski pisarz wystarczają czasem do zaklasyfikowania jakiegoś zjawiska

literackiego. Tymczasem potrzebna jest głębsza analiza wyznaczników, które pozwoliłyby na taką „etykiętę”. Okazuje się bowiem, że istnieją śródziemnomorskie tematy, ikonografia, zjawiska z zakresu stylistyki tekstu (współcześnie uznaje się na przykład za cechę *mediteranizmu* skłonność do pisania wierszy regularnych, a zatem jego przejawem byłaby poetyka neoklasykistyczna)⁶.

W pracach poświęconych fenomenowi kultury śródziemnomorskiej ważne miejsce zajmuje antropologia, antropogeografia, etnopsychologia, etnofilozofia, etnolingwistyka. Wszelkie dyscypliny z przedrostkiem etno- łączą rozwój cywilizacji śródziemnomorskiej – a musimy pamiętać że tzw. cywilizacja śródziemnomorska to właściwie zlepek wielu nawarstwiających się cywilizacji – ze sprzyjającymi mu warunkami klimatycznymi i geograficznymi. Region ten tworzy specyficzną pod tym względem strefę. Istotnym jej elementem jest śródziemnomorska flora. Niektóre rośliny, drzewa i owoce przywołują obraz Morza Wewnętrznego, jak na przykład odnotowywane przez słowniki symboli oliwka, cyprys i figa.

Czynniki klimatyczne, geograficzne i kulturowe w znacznej mierze warunkują regionalny charakter śródziemnomorza. Adriatyckie prowincje Chorwacji, podobnie jak śródziemnomorskie prowincje Francji, Hiszpanii, Portugalii – a nawet do pewnego stopnia Włochy Południowe⁷ – otwarcie manifestują swoją odrębność kulturalną. Ważną rolę w tym procesie spełniają czasopisma społeczno-kulturalne o zasięgu regionalnym. Do najważniejszych czasopism chorwackich należą: „Dometi”, „Dubrovnik”, „Nova Istra”, „Zadarska revija”, „Riječka revija”, „Mogućnosti”, „Slobodna Dalmacija”. Spośród nich najbardziej konsekwentną linię utrzymują splickie „Mogućnosti”, 25 lat redagowane przez Živko Jeličića. *Leksykon literatury chorwackiej* profil czasopisma charakteryzuje w następujący sposób: „Bavi se svim kulturološkim fenomenima mediteranskoga civilizacijskoga kruga – od književnosti do urbanizma (urbanistyka!) i muzikologije”⁸. Wiele numerów periodyku poświęconych zostało tłumaczeniom z literatur obcych, zwłaszcza z literatury włoskiej, hiszpańskiej i francuskiej. Charakterystyczne dla „Mogućnosti” jest to, że w niemal każdym numerze, w rubryce „Baština”, zamieszcza się krytycznoliteracki tekst na temat nadadriatyckiej literatury starochorwackiej – czasem fragmenty utworów, czasem przekłady z innych literatur śródziemnomorskich tego okresu. „Dubrovnik”, mający także regionalny, tj. śródziemnomorski charakter, najczęściej poświęca w całości każdy ze swoich numerów odrębnemu tematowi. Podobnie jak „Mogućnosti”, nie ogranicza się do jednej wyspecjalizowanej dziedziny życia kulturalnego regionu, lecz obejmuje prawie wszystkie sfery życia społeczno-kulturalnego, od kwestii kulinarnych począwszy, na teoretycznych rozważaniach o sztuce i literaturze skończywszy. I choć wspomniane czasopisma tematycznie związane są ze śródziemnomorską częścią Chorwacji, to ich zasięg nie jest regionalny, a w gronie współpracowników znajdują się osoby z całego kraju.

Ważną rolę w pielęgnowaniu regionalnej tożsamości odegrały instytucje kulturalne prowadzące swą działalność na wybrzeżu. Najpierw powstał w latach 50. *Podbor Matice Hrvatske* w Splicie z inicjatywy Ž. Jeličića, J. Franičevića, C. Fiškovicia, A. Cettinea, S. Diany. W latach 60. przekształcił się on w *Čakavski sa-*

bor, organizujący liczne imprezy kulturalne, wystawy, sympozja, redagujący serie wydawnicze. W 1979 roku miejsce *Čakavskiego saboru* zajął *Književni krug*, który kontynuował pracę swojego poprzednika. Przez cztery lata, tj. do 1983 roku, *Književni krug* nie mógł prowadzić swojej działalności wskutek sądowej blokady środków finansowych i majątku instytucji. Powodem była sprawa, jaka toczyła się pomiędzy *Čakavskim saborem* a byłym jego współpracownikiem. Sami działacze *Književnega krugu* twierdzili, że była to akcja polityczna, mająca na celu zlikwidowanie tej instytucji kulturalnej.

Ciekawa cykliczna impreza o postmodernistycznie brzmiącym tytule *Knjiga Mediterana*, określana jako „kulturalna manifestacija”, po raz pierwszy została zorganizowana w 1989 roku. „Knjiga je Mediterana izvorno zamišljena kao tribina na kojoj bi se godišnje predstavljala izdavačka produkcija mediteranske tematike, ponajprije sredozemnih zemalja uz razna popratna kulturalna i znanstvena zbivanja”⁹. Pomimo wielu obiektywnych trudności, z jakimi borykają się jej organizatorzy (w tej roli ponownie występuje *Književni krug*), wśród których najważniejsze to wojna domowa w byłej Jugosławii i brak stałych źródeł finansowania, *Knjiga Mediterana* odbywa się co roku i obejmuje wystawy fotografii, odczyty, promocje książek, wystawy tematyczne, konferencje, zwykle poświęcone określonemu zagadnieniu¹⁰. Zainicjowano także serię wydawniczą „*Knjiga Mediterana*”, w której jako pierwsza ukazała się *Judita Marko Marulicia*.

Od początku *Knjiga Mediterana* pretendowała do miana imprezy międzynarodowej, a ściślej śródziemnomorskiej. Zapraszano gości z Włoch, Francji i Hiszpanii. Z rozmachem zaprojektowana, pozostała jednak imprezą o lokalnym znaczeniu. W związku z tym w 1994 roku zastąpiono nazwę *Knjiga Mediterana* nową, mniej pretensjonalną *Tjedan knjige mediteranske tematike*.

W 1999 roku Slobodan Prosperov Novak starał się stworzyć na wyspie Hvar kolejną instytucję kulturalną w regionie śródziemnomorskim – *Mediteranski institut Grga Novak*. Według słów inicjatora tej akcji, instytut miał się zajmować badaniami, działalnością wydawniczą i promocyjną¹¹.

Wątek śródziemnomorski kultury chorwackiej spotykał się na ogół z dwoma skrajnymi ocenami. Miał on swoich gorących zwolenników, ale nie mniejsze grono swoich równie fanatycznych przeciwników. W przeszłości już kilkakrotnie stykaliśmy się ze zjawiskiem, jak go nazywają sami zainteresowani, *antimediterranizmu*. Swojego czasu zarzucano śródziemnomorzu egalitaryzm, faszystowskie i prawicowe skłonności, paseizm, rodzaj lokalnego patriotyzmu. T. Maroević zwraca uwagę na jeszcze jedną, tym razem specyficznie chorwacką, obawę przed śródziemnomorzem: „danas mi je neprihvatljiv nekadašnji hrvatski zazor od mediteranizma kao mogućega utapljanja ili gubljenja u velikom moru romanske, latinske – podjednako pritom i katoličke – kulturne matrice”¹². Ważną rolę odgrywała również obawa kontynentalnego centrum przed separatyzmem kulturalnym prowincji adriatyckich, który mógłby doprowadzić do separatyzmu politycznego. Z perspektywy centrum poczucie odrębności wspólnoty regionalnej stwarza niebezpieczeństwo przerodzenia się ruchu regionalnego z ruchu o charakterze kulturalnym i spo-

lęcznym w ruch polityczny i narodowy, który wysuwałby żądania nie tylko samodzielności i odrębności kulturalnej, lecz również politycznej¹³. W efekcie bywały takie okresy w historii, kiedy śródziemnomorze, kulturę nadadriatycką spychano na margines chorwackiej przestrzeni kulturalnej, przypisywano jej rolę „pasożyta”, stawiano na pozycji kultury kolonialnej.

W latach 90. na szerokim forum kwestia miejsca i roli śródziemnomorza w kulturze chorwackiej została poruszona dwukrotnie. Najpierw w 1995 szósty numer „Dubrovnik”, czasopisma wydawanego przez Macierz Chorwacką został poświęcony tematowi *Hrvatska kultura u ožračju Sredozemlja/Mediterana*. Później w październiku 1998 roku zagrzebski Instytut etnologii i folklorystyki zorganizował międzynarodową konferencję zatytułowaną *Gdje počinje Mediteran? Mediteranska antropologija iz lokalnih perspektiva*. Teksty wygłoszone na tej konferencji ukazały się w 1999 roku w szóstym numerze czasopisma „Narodna umjetnost”, wydawanego przez sam Instytut. W kontekście omawianej problematyki musimy pamiętać o jednej z najlepiej sprzedających się za granicą książek chorwackich, mianowicie o obsypanej wieloma nagrodami książce Predraga Matvejcicia *Mediteranski brevijar*, która jest jednym z najlepszych tekstów opisujących fenomen śródziemnomorza.

Zmiany własnej orientacji kulturowej Chorwatów polegają na zacieraniu obecności elementu kultury dynarskiej, nazywanej również bałkańską, i równoczesnym eksponowaniu środkowoeuropejskiej oraz śródziemnomorskiej proweniencji kultury ogólnonarodowej. W dyskursie politycznym składnik bałkański czy dynarski w ogóle się pomija. Odślonięcie motywów takiego stanu rzeczy nie wydaje się zbyt trudne. Chodzi oczywiście o eliminowanie tych zjawisk, które mogłyby łączyć Chorwatów z sąsiadującymi południowoślowiańskimi narodami i zapobieganie ewentualnym pomysłom wspólnotowym. W tej konfrontacji środkowoeuropejskości ze śródziemnomorzem ta pierwsza okazuje się stroną przeważającą. Nie sposób zresztą wyobrazić sobie by mogło być inaczej w kraju, o którym się mówi, że jest to kraj o wielkiej głowie i małym ciele (*zemlja velike glave i malog tijela*). Wielka głowa to Zagrzeb, typowe centrum, miasto środkowoeuropejskie, gdzie mieszka 25 % ludności całej Chorwacji, i gdzie znajduje się centrum polityczno-gospodarcze państwa. Zjawisko to ma nawet swoje fachowe określenie, a mianowicie zagrzebocentryzm (*zagrebocentričnost*). W sumie zdecydowaną mniejszość stanowią głosy przyznające śródziemnomorzu największy udział w kształtowaniu modelu kultury ogólnonarodowej. Jeden z nich należy do chorwackiego poety i krytyka literackiego Tonka Maroevicia, który uznaje wpływy kultury śródziemnomorskiej za dominujące nie tylko w kontekście regionalnym, co zresztą nigdy nie stanowiło przedmiotu sporu, lecz ogólnonarodowym: „Koliko god uvažavali i mitteleuropske sastojke, pa uračunavali i poneke uže balkanske komponente, proporcionalno znatno preteže hrvatska participacija u sredozemnim spletovima i prepletanjima, te se sredozemništvo nameće kao nemimoilazna dominanta”¹⁴.

Na tak sformułowaną przez Maroevicia tezę polemicznie odpowiedziała Jasna Čapo Žmegač w niepozostawiającym wątpliwości wystąpieniu na konferencji *Gdje*

počinje Mediteran?, a zatytułowanym *Mediteranstvo kao regionalni identitet*. Według Čapo Žmegač jak dotąd kultura śródziemnomorska pozostaje podstawą dla regionalnej tożsamości prowincji nadadriatyckich. „određena rezerva/uzdržanost prema nacionalnoj izgradnji temeljenoj na mediteranskom identitetu treba biti shvaćena u okviru činjenice da je mediteranstvo još temelj za regionalni, a ne za nacionalni identitet Hrvata. Za razliku od Francuza, Talijana i drugih mediteranskih naroda, Hrvati ne povezuju svoje mediteranstvo s nacionalnim, nego s regionalnim identitetom. Upravo regionalizam mediteranskog identiteta prijeći da on postane obilježje nacionalnog identiteta”¹⁵.

Śródziemnomorska tożsamość stanowi ważny, choć peryferyjny składnik chorwackiej kultury ogólnonarodowej. Wątpliwe wydaje się by, tak jak u Tynianowa, peryferia ponownie mogły przesunąć się do centrum. Opozycyjność modelu kontynentalnego i adriatyckiego wytwarza pomiędzy nimi stałe napięcie, które przynajmniej w literaturze i kulturze wykazuje właściwości kreatywne. W dyskursie kulturowym dostrzegamy wyraźną zmianę orientacji, polegającą na przypisywaniu mniejszej wagi wątkowi bałkańskiemu na korzyść właśnie śródziemnomorza przy wciąż dominującym utożsamianiu się Chorwatów z Europą Środkową. Wydaje się, że śródziemnomorze w sensie kulturowym zachowuje wymiar ponowoczesny, tak jak go definiuje J. Clifford: „kondycja bycia poza centrum, w świecie odmiennych systemów znaczeniowych, stan bycia w kulturze podczas patrzenia na kulturę, przenika dwudziestowieczne pisarstwo i sztukę”¹⁶. Chorwacka przestrzeń kulturalna jest niemal modelowo wieloznaczna. Jak się wydaje wszelkie próby wykształcenia jednoznacznego paradygmatu kulturowego, którym przyświecałaby oświeceniowa idea ducha ładu i harmonii, skazane są na niepowodzenie.

Przypisy

¹ Chociaż nie jedyny. Wydaje się, że Chorwaci co pewien czas stają przed podobnymi dylematami i pytaniami. Jan Wierzbicki w książce *Pożegnanie z Jugosławią* w rozdziale poświęconym współczesnej literaturze chorwackiej (zatytułowanym *Chorwacka literatura na rozdrożu*) dokonał jej niezwykle ciekawej analizy. Opisywał mianowicie tendencje rozwojowe tej literatury twierdząc, że przejawia się w niej, jak go nazwał, „mechanizmu wątplenia, pewien wzorzec zachowań”, który polega na problematyzowaniu i kwestionowaniu własnej tradycji. Można funkcjonowanie tego mechanizmu odnieść do refleksji Chorwatów dotyczącej ich tożsamości kulturowej. Bogata i różnorodna przeszłość tego kraju sprawia, że przestrzeń kulturalna Chorwacji ma charakter mozaikowy, lecz również ze względu na swoją wielość (wielobarwność) dopuszcza możliwość dokonywania tu istotnych zmian i kształtowania modelu kultury ogólnonarodowej w zależności od aktualnej koniunktury historycznej. Por.: J. Wierzbicki, *Pożegnanie z Jugosławią*, Warszawa 1992, s. 94–109.

² J. Rapacka, *Złoty wiek sielanki chorwackiej. Studia z dziejów dubrownickiej literatury pastoralnej*, Warszawa 1984, s. 16.

³ Zwracają na siebie naszą uwagę także prace z zakresu etnolingwistyki, etnologicznie zorientowanej historii sztuki czy też etnomuzykologii. W ostatniej z tych dziedzin dostrzega się ostatnio wpływy, jakie wywiera na przedmiot jej zainteresowań szeroko pojęta kultura śródziemnomorska:

„U okwiro recentne interpretativne etnomuzikologije koja glazbu nastoji shvatiti u kulturi ili čak kao kulturu, to jest kao simbolički izraz određene kulture, pitanje gdje počinje Mediteran u hrvatskoj glazbi postaje itekako intrigantnim. Držimo da je specifičnost mješavine i raznolikosti u glazbi dal-

matynskich otoczana, u glazbi hrvatskog Mediterana jedno od njezinih bitnih obilježja." J. Bezić, *Glazba dalmatinskih otočana*, „Vijenac”, 1998, nr 125/VI, s. 21.

Ten etnologicznie zorientowany styl myślenia wkroczył również do sztuk pięknych. Kruno Prijatelj w artykule o dalmatyńskich malarzach pisze:

„Nije teško i u modernom slikarstvu Dalmacije od Bukovca i Medovića, preko Vidovića i Tartaglie, Plančića i Joba, sve do najmlađe generacije, uočiti ne samo u tematici, već i u likovnom rješavanju problema, neke posebne komponente, tipične za ovaj dio Hrvatske uz obale Jadrana. I dalmatinski pejzaż, krš i sunce, bura i maistral, i ambijent naših starih gradova, i arhitektura, klasična i mediteranska, i temperament našeg južnjaka sigurno su utjecali na tu neprijepomu specifičnu notu u likovnom stvaranju ljudi s naših obala.” K. Prijatelj, *Dalmatinska slikarska škola*, „Mogućnosti”, 1955, nr 1, s. 42.

⁴ J. P. Sartre, *Komentarz do „Obcego” Camusa*, przeł. J. Prokop, [w:] *Sztuka interpretacji*, wybór i opracowanie H. Markiewicz, t. 2, Wrocław 1973, s. 235.

S. Fiut w książce poświęconej francuskiemu filozofowi przypomina Sartrowską krytykę Camusa, w której także pojawia się wątek śródziemnomorski, tym razem w innym świetle. „Znaczący wpływ na rozwój oraz kształt osobowości autora *Człowieka zbuntowanego* miały lokalne warunki śródziemnomorskie, młodość spędzona pośród biednych dzielnic arabskich i gruźlica, na którą zachorował z niedożywienia, a która zagroziła mu nawet śmiercią. Kiedy Sartre podejmując krytykę dorobku utworów Camusa, zarzucał mu pewien «śródziemnomorski estetyzm», upatrywał jego źródło właśnie w powyższych faktach z jego biografii”. I. S. Fiut, *Człowiek według Alberta Camusa. Studium antropologii egzystencjalnej*, Kraków 1993, s. 9.

⁵ Por.: Peter Kunzmann, Franz-Peter Burkard, Franz Wiedmann, *Atlas filozofii*, przeł. B. A. Markiewicz, Warszawa 1999, s. 205.

⁶ Czyni to między innymi T. Maroević w recenzji poświęconej zbiorowi wierszy Jakšy Fiamengo: „Druga komponenta Fiamengova mediteranizma, možda i jača od one tematološke i ikonografske, jest ljubav za zatvorenu formu i sklonost prema čvrstoj arhitekturi stih”. T. Maroević, *Jakša Fiamengo: Oteto iz imine* [w:] idem, *Klik! Trenutačni snimci hrvatskog pjesništva (1988–1998)*, Zagreb 1998, s. 244.

⁷ Z tym zastrzeżeniem dlatego, że Włochy to najbardziej śródziemnomorski ze wszystkich krajów położonych nad Morzem Wewnętrznym. Różnice, a mamy tu na myśli przede wszystkim różnice kulturalne a nie ekonomiczne, czy polityczne, pomiędzy poszczególnymi regionami Hiszpanii, Francji i Chorwacji są o wiele bardziej wyraźne.

⁸ *Leksikon hrvatske književnosti*, pod red. Vlaha Bogišića, Zagreb 1998, s. 436.

⁹ N. Cambi, *Knjiga Mediterana. Iscrpi nas borba neprekidna*, „Vijenac”, 1999, nr 146/VII, s. 6.

¹⁰ I tak w 1993 roku zajmowano się pisarzem Antem Tresiciem Pavičićem, w 1994 roku z okazji 160 rocznicy urodzin obrady okrągłego stołu poświęcono splickiemu lekarzowi, muzykowi, pisarzowi Julije Bajamonti

¹¹ S. P. Novak, *Prema sustavnoj humanističkoj naobrazbi*, „Zarez”, 1999, nr 6, s. 42.

¹² T. Maroević, *Valovi i hridine sredozemništva*, „Dubrovnik”, 1995, nr 6, s. 44–45.

¹³ W Chorwacji tak odczytywana jest działalność *Istarske Demokratske Stranke*.

¹⁴ Cyt. za: J. Čapo Žmegač, *Mediteranstvo kao regionalni identitet*, „Vijenac”, 1998, nr 125/VI, s. 21.

¹⁵ J. Čapo Žmegač, *Mediteranstvo kao regionalni identitet*, op.cit., s. 21.

¹⁶ J. Clifford, *O etnograficznej autokreacji: Conrad i Malinowski*, przeł. M. Krupa, [w:] *Postmodernizm. Antologia przekładów*, wybrał, opracował i przedmową opatrzył R. Nycz, Kraków 1998, s. 238.